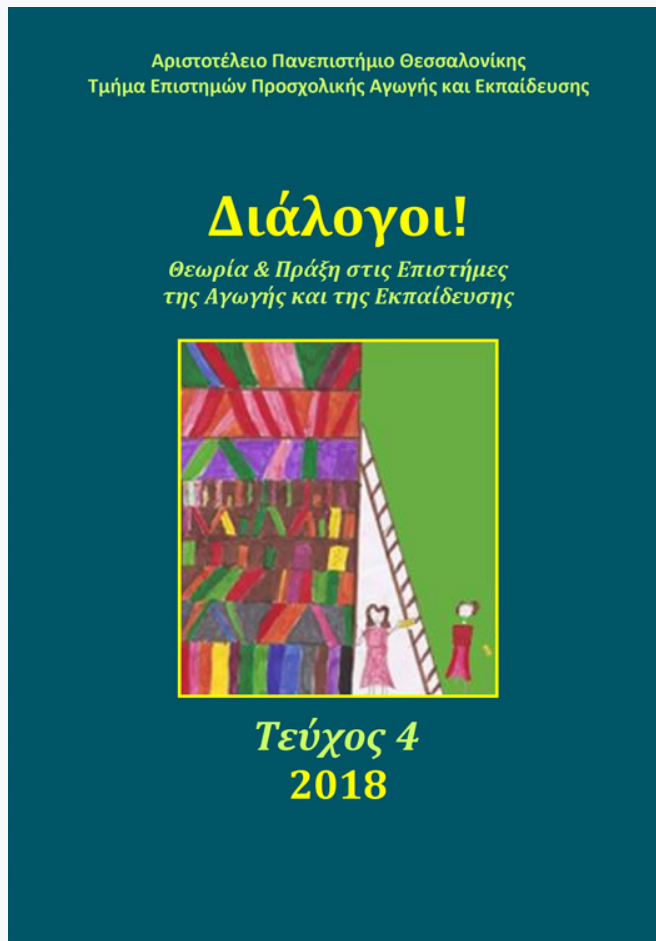

Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης

Τόμ. 4 (2018)

Βιβλιοπαρουσίαση: Ράγκος, Γ. (2018). Στα μυστικά του βάλτου (Π. Πανταζής, Εικονογρ.). Αθήνα: Polaris - Διασκευάζοντας το μυθιστόρημα της Π. Δέλτα σε Graphic Novel

Μένη Κανατσούλη

doi: [10.12681/dial.19302](https://doi.org/10.12681/dial.19302)

Copyright © 2018, Μένη Κανατσούλη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κανατσούλη Μ. (2018). Βιβλιοπαρουσίαση: Ράγκος, Γ. (2018). Στα μυστικά του βάλτου (Π. Πανταζής, Εικονογρ.). Αθήνα: Polaris - Διασκευάζοντας το μυθιστόρημα της Π. Δέλτα σε Graphic Novel. *Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης*, 4, 194–199. <https://doi.org/10.12681/dial.19302>

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Ράγκος, Γ. (2018). *Στα μυστικά του βάλτου* (Π. Πανταζής, Εικονογρ.). Αθήνα: Polaris - Διασκευάζοντας το μυθιστόρημα της Π. Δέλτα σε Graphic Novel

Μένη Κανατσούλη

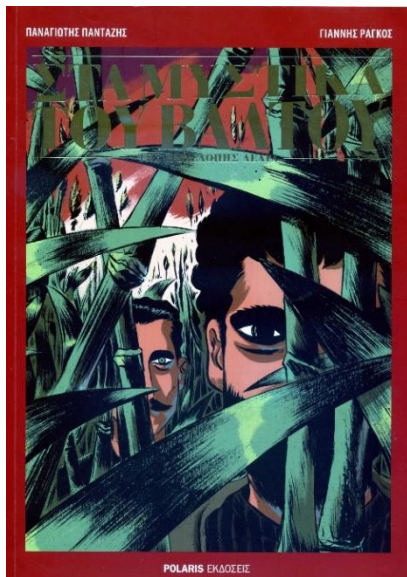
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Το 2018, το μυθιστόρημα της Πηνελόπης Δέλτα *Στα Μυστικά του Βάλτου* κυκλοφορεί σε κόμικς ή, για να ακολουθήσουμε μια νεότευκτη ορολογία, σε graphic novel. Πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα προσπάθεια που, πρώτα και κύρια, αξίζει να μελετηθεί για πολλούς λόγους και, φυσικά, γιατί εγείρει σημαντικά ερευνητικά ερωτήματα.

Θα ξεκινήσω από αυτά που επισημαίνει ένας καθημερινός αναγνώστης της εποχής μας που φροντίζει να παρακολουθεί τη λογοτεχνική επικαιρότητα: Είναι ακόμη επίκαιρο, λοιπόν, το μυθιστόρημα της Δέλτα και η θεματική που αναπτύσσει; Απασχολεί το σημερινό αναγνώστη και μάλιστα νεαρής ηλικίας; Μπορεί να προκληθεί το ενδιαφέρον του από το γεγονός ότι μεταφέρεται σε ένα είδος «αφήγησης» νεότερο και πιο οικείο στο νεαρό αναγνώστη;

Αν και θα ήταν πολύ εύκολη και βολική η απάντηση στο πρώτο ερώτημα με μόνο το γεγονός ότι έχει αναθερμανθεί η συζήτηση για τη Μακεδονία, θα αδικούσα τους δημιουργούς, αν στεκόμουν σε μια τέτοια –μάλλον άτυχη– συσχέτιση. Το βιβλίο αυτό έρχεται δεύτερο σε μια σειρά έργων της κλασικής ελληνικής λογοτεχνίας (με πρώτο τον *Ερωτόκριτο*) των εκδόσεων Polaris και βέβαια θα ακολουθήσουν και άλλα. Κατά συνέπεια, δεν θα μπορούσαμε να καταλογίσουμε στους δημιουργούς και τον εκδότη την αναζήτηση μιας ευκαιριακής επικαιρότητας. Αντίθετα, το έργο αυτό αποτελεί μέρος μιας προσπάθειας με προοπτική να επανεμφανισθούν μελλοντικά σημαντικά έργα της ελληνικής λογοτεχνίας υπό νέες ειδολογικές εκδοχές.

Στο ερώτημα κατά πόσο ένα βιβλίο, όπως το *Στα μυστικά του βάλτου*, με χρονιά πρώτης έκδοσης το 1937, μπορεί να έχει απήχηση –μετά από 80 χρόνια– σε έναν σημερινό αναγνώστη νεαρής ηλικίας, η απάντηση είναι άμεσα συνυφασμένη με ένα ευρύτερο ερώτημα: η κλασική λογοτεχνία –μιας και σε αυτήν θεωρούνται ότι ανήκουν τα βιβλία της Πηνελόπης Δέλτα– μπορεί να προκαλεί σήμερα το αναγνωστικό ενδιαφέρον;

Υπεύθυνη επικοινωνίας: Μένη Κανατσούλη, menoula@nured.auth.gr, Καθηγήτρια, Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, Α.Π.Θ.

Ηλεκτρονικός εκδότης: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
URL: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/dialogoi>

Θα ξεκινήσω αποφαστικά, με δύο αρνήσεις. Η κλασική λογοτεχνία συνδέεται με το σχολικό πρόγραμμα και αυτό την καθιστά βαρετή και αντιδημοφιλή. Επιπλέον, η κλασική λογοτεχνία –ιδιαίτερα η παιδική κλασική λογοτεχνία– έχει μεγαλύτερη διείσδυση στο ενήλικο κοινό: ακόμη και αν δεν έχει διαβάσει τους κλασσικούς, κάτι έχει «ακούσει» γι' αυτούς. Αυτό το κοινό καθώς είναι, εν τελευταία αναλύσει, το αγοραστικό κοινό, δίνει ένα πάτημα, το οικονομικό επιχείρημα στους εκδότες, για να επαναπροσεγγίσουν τους κλασσικούς. Όμως αυτό δεν αποδεικνύει ότι πράγματι μπορεί να προκληθεί το ενδιαφέρον των νεαρών αναγνωστών. Το αντίθετο μάλιστα.

Πριν δούμε, όμως, τι συμβαίνει με το βιβλίο της Δέλτα, μήπως θα ήταν καλύτερο να ξεκινήσουμε από μια προσπάθεια να διαλύσουμε τις προκαταλήψεις για το τι είναι η κλασική λογοτεχνία και αν είναι όντως τόσο βαρετή. Όπως μαρτυρεί η ιστορία πολλών κλασσικών συγγραφέων, κάθε άλλο παρά ξεκίνησαν για να είναι «κλασσικοί»: ο δικός μας Όμηρος ήταν ένας ραψωδός που αφηγούνταν μυθικές ιστορίες κατορθωμάτων και μια σειρά άλλων δεν έγραφαν καν για προσωπική ευχαρίστηση, αλλά για την επιβίωση. Οι λεγόμενοι «κλασσικοί» συχνά στην εποχή τους δεν ήταν διόλου αποδεκτοί, το έργο τους ήταν αντίθετο με το λογοτεχνικό κατεστημένο, οι κριτικές που είχαν δεχτεί –αν είχε συμβεί κάτι τέτοιο– ενίοτε δεν ήταν καθόλου ευνοϊκές μαζί τους και έπρεπε να περάσουν δεκαετίες για να αναγνωρισθεί η αξία των βιβλίων τους. Εάν, τελικά, το έργο τους αναγνωρίσθηκε, αυτό αναμφίβολα προέκυψε από το γεγονός ότι γενεές γενεών αναγνωστών το διάβασε, ήθελε να το διαβάσει και να το απολαμβάνει. Μιλάμε για κλασσικά βιβλία που αγαπήθηκαν στη διάρκεια των αιώνων. Έτσι, στο ερώτημα που θέσαμε αρχικά απαντάμε με ένα άλλο ρητορικό ερώτημα: εάν τελικά διαβάζονται οι κλασσικοί μέχρι πρόσφατα, δεν είναι γιατί –πολύ απλά– αξίζει να διαβάζονται; Μήπως πίσω από τα έργα και ημέρες λογοτεχνικών χαρακτήρων άλλων εποχών αναγνωρίζουμε και τη δική μας εποχή, το πώς προήλθαμε ως συλλογικότητες, μήπως έτσι κατανοούμε καλύτερα τους εαυτούς μας;¹ Μήπως τελικά, «ο πλούτος των κλασσικών βιβλίων έγκειται στη δυνατότητά τους να ανοίγουν στον αναγνώστη απεριόριστα πεδία στοχασμού και κριτικού προβληματισμού και να συμβάλλουν στη συγκρότηση της συναισθηματικής και πνευματικής τους ζωής» (Καλογήρου, 2000). Ή, επί το λακωνικότερο, για να χρησιμοποιήσω τα λόγια του Ίταλο Καλβίνο, «κλασσικό είναι το βιβλίο που εξακολουθεί να λέει αυτό που είναι να πει» (Bricaud, 2015).

Ένα άλλο ζήτημα που θέτει η ενασχόληση με τους κλασσικούς είναι πόσο θεμιτή ή επιθυμητή είναι η ανάγνωσή τους από το ίδιο το κείμενο/την πιστή μετάφρασή του ή μέσα από παραλλαγές. Η διασκευή είναι αυτό που συνήθως συμβαίνει στις μέρες μας, αλλά μοιάζει να βρίσκεται σε αντίθεση με το κλασσικό έργο. Είναι όμως έτσι τα πράγματα ή μήπως και αυτό αποτελεί μια άλλη προκατάληψη; Αντιβαίνουν πράγματι οι διασκευές στα κλασσικά έργα, πολύ περισσότερο καθώς αυτές συμβαίνουν στη σημερινή εποχή της ταχύτητας και της βιαστικής ανάγνωσης; Όπως αποδεικνύεται πολύ εύκολα, δεν είναι μόνο ο αιώνας μας και ο 20^{ος} αιώνας η εποχή των διασκευών. Ανέκαθεν οι άνθρωποι διασκεύαζαν είτε για να τροποποιήσουν ως προς ορισμένες πτυχές του ένα αρχικό έργο είτε για να προκύψει από αυτό ένα νέο είδος τέχνης. Διασκευή της *Ιλιάδας* είναι, με μία έννοια, η *Βατραχομομαχία*, αλλά επίσης διασκευές της ελληνικής μυθολογίας αποτελούν οι άπειροι πίνακες της αναγεννησιακής ζωγραφικής. Διασκευές είναι οι

¹ Κάποιες από τις παραπάνω σκέψεις άντλησα στις 3 Οκτωβρίου 2016 από την ιστοσελίδα A livre ouvert, <https://alivreouvert.net/2016/10/03/faut-il-continuer-a-lire-des-classiques/>

αποδόσεις των αρχαίων τραγωδιών σε όπερα, διασκευές είναι οι κινηματογραφικές εκδοχές των λογοτεχνικών έργων και διασκευές είναι οι αποδόσεις τους σε κόμικς, βίντεο, κινούμενα σχέδια, κ.λπ.

Όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά οι Hutscheon και O'Flynn (2013), η διασκευή υπάρχει παντού. Είναι η μετατροπή ενός αναγνωρίσιμου έργου. Αποτελεί μια στρατηγική συμμετοχής, καθώς κάθε διασκευή είναι μια δημιουργική αλλά και ερμηνευτική πράξη οικειοποίησης. Υπάρχει επανάληψη αλλά υπάρχει και διαφορά. Έτσι, αντί να δημιουργήσει «ο δημιουργός» καινούργια έργα, δουλεύει πάνω στα ήδη υπάρχοντα μέσα με τα οποία ταυτίζεται περισσότερο: αφηγήσεις, παραστάσεις, ταινίες.

Η διασκευή, λοιπόν, γίνεται για να υποστηρίξει το παλαιότερο έργο τοποθετώντας το σε μια σημερινή μορφή. Με αυτόν τον τρόπο και η δημιουργική πράξη συνεχίζεται –και ανανεώνεται– και το κοινό αντλεί ενδιαφέρον από τις νέες προοπτικές που του διανοίγονται για την ανάγνωση του παλαιού. Άλλωστε, όπως έδειξε και ο Hans Robert Jauss (1972), η πρόσληψη ενός έργου είναι μια διαδικασία στην οποία ο αναγνώστης συμμετέχει στην κατασκευή του νοήματός του. Η αυθεντική ιστορικότητα της λογοτεχνίας ξαναβρίσκεται δια του αναγνώστη της. Συνεπώς το έργο δεν γίνεται αντιληπτό ως το προϊόν του πνεύματος και του ύφους του δημιουργού. Με άλλα λόγια, τα έργα έχουν ιστορία με την προϋπόθεση ότι διαβάζονται. Ή, για να το πούμε με τα λόγια του ίδιου του Jauss, «τα κλασικά έργα δεν υπάρχουν, παρά μόνο εφόσον αποτελούν αντικείμενα πρόσληψης». Και είναι αυτή η σειρά των προσλήψεων από τους αναγνώστες που καθιστούν τα έργα ζωντανά και υπαρκτά².

Το μυθιστόρημα *Στα μυστικά του θάλτου* είναι ένα κλασικό βιβλίο της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας και μάλιστα από αυτά που η διαχρονικότητα των μηνυμάτων και της ποιότητας γραφής το έφερε έξω από τα ελληνικά σύνορα³. Η διασκευή του σε graphic novel από τους Πανταζή και Ράγκο, πριν εξετάσουμε αυτή καθαυτή τη διασκευαστική εκδοχή, θέτει εκ των προτέρων δύο ζητήματα: κατά πόσο πρόκειται για ένα βιβλίο παιδικό και, εάν ναι, εάν είναι ένα βιβλίο πολιτικά ορθό.

Η απάντηση στο πρώτο ερώτημα δίνεται εύκολα, καθώς πια η παλαιότερη αυστηρή οριοθέτηση των βιβλίων βάσει του εννοούμενου αναγνωστικού κοινού μάλλον στις μέρες μας έχει εξασθενήσει. Επιδιώκεται –και λόγω της εμπορευματοποίησής τους– τα βιβλία να απευθύνονται σε ένα ευρύτερο ηλικιακό κοινό, ενώ η νεοεμφανισθείσα ετικέτα της «crossover λογοτεχνίας» που προσδίδεται σε όλο και περισσότερα βιβλία επικυρώνει αυτή την τάση και μέσα από επιχειρήματα της σύγχρονης θεωρίας της λογοτεχνίας. Αλλά ούτως ή άλλως το μυθιστόρημα αυτό της Δέλτα είναι ένα πασίγνωστο και δημοφιλές βιβλίο που απευθυνόταν ανέκαθεν και απευθύνεται σε παιδιά.

Όμως η παιδαγωγική θεώρηση της λογοτεχνίας για παιδιά, άλλοτε πιο καλυμμένα και άλλοτε ξεκάθαρα, επιδιώκει τα βιβλία να ανταποκρίνονται σε ένα σύστημα αξιών: ο σεξισμός, ο ρατσισμός, η βία, κ.λπ., για τους υπέρμαχους μιας τέτοιας αντίληψης, πρέπει να εξοβελίζονται από τη λογοτεχνία για παιδιά. Η πολιτική ορθότητα –μολονότι δεν είναι πια επίκαιρη– πλανιέται πάνω από τη λογοτεχνία για παιδιά και αν

² Επίσης, στο «*Mise au point théorique sur le problème de l'adaptation des œuvres littéraires au cinéma*» στο <http://laac-auvergnernhonealpes.org/wp-content/uploads/2017/11/Mise-au-point-th%C3%A9orique-sur-le-probl%C3%A8me-de-l.pdf>

³ Μεταφράστηκε στα Αγγλικά το 2012 από τη Ruth Bobick, με τον τίτλο *Secrets of the swamp*, εκδόσεις Peter E. Randall.

στη λογοτεχνία για ενηλίκους η ανισότητα, τα πάθη, το κακό, η ανθρώπινη μετριότητα κ.λπ. είναι αυτά που την τροφοδοτούν, αντίστοιχες θεματικές στη λογοτεχνία για παιδιά αντιμετωπίζονται κριτικά. Το σίγουρο είναι ότι η Πηνελόπη Δέλτα δεν είναι πολιτικά ορθή και ... καλά κάνει: σκοπός της είναι να γράψει ένα πολυσέλιδο μυθιστόρημα, με συνταρακτική πλοκή όπου και βία υπάρχει και αγριότητες συντελούνται ή υπονοούνται και η ανθρώπινη μοίρα αποδεικνύεται τραγική ακόμη και για μικρά παιδιά, καθώς η μυθιστοριογράφος κάθε άλλο παρά πιστεύει ότι πρέπει να παραχαράξει την ιστορική αλήθεια και την πραγματικότητα εν ονόματι ενός κοινού που κάποιιοι το θεωρούν φύσει αθώο. Άλλωστε, όπως επισημαίνεται, το να αφαιρέσεις τη βία από τις αγριότητες της Ιστορίας είναι σαν να θέλεις να εξοστρακίσεις ή να αποκρύψεις την ίδια την αγριότητα (Connolly, 2003). Η ηθική επιταγή να γράφουμε με ειλικρίνεια για παιδιά για το κακό στην ανθρώπινη και πολιτισμική ιστορία, ώστε να μπορέσουν εν τέλει να το κατανοήσουν και να το απορρίψουν, είναι πολύ δυνατή (Barker, 2003).

Και μολονότι, στις μέρες μας, έχουν επιχειρηματολογήσει οι ίδιοι οι ιστορικοί ότι και η ιστορία ξαναγράφεται σε κάθε νέα εποχή όπου ξαναδιαβάζονται τα ιστορικά γεγονότα, άρα και η ιστορική αλήθεια είναι υποκειμενική, για την Πηνελόπη Δέλτα πρέπει να πούμε ότι προσπάθησε, με τη χρήση των πηγών, δηλ. το αρχείο του Μακεδονικού Αγώνα καθώς και με προφορικές μαρτυρίες, να αναπλάσει με αντικειμενικότητα -κατά το δυνατό- την ιστορία των προσώπων που περιγράφει.

Εν τω μέσω αυτών των θεωρητικών προσεγγίσεων που προκύπτουν από την επιχειρηματολογία της Παιδικής Λογοτεχνίας και Λογοτεχνίας καθώς και από την ιστορικότητα των κειμένων και των γεγονότων που περιγράφονται, πρέπει να δούμε τη μεταφορά του βιβλίου της Δέλτα στο συγκεκριμένο *graphic novel*.

Το *graphic novel* είναι ένα ισοδύναμο –επί το σοβαρότερο- των κόμικς⁴. Η τέχνη και τεχνική των κόμικς σε συνδυασμό βέβαια με την ανάπλαση της ιστορίας θα είναι τα κύρια ζητούμενα στην κριτική αυτή παρουσίαση του βιβλίου των Πανταζή και Ράγκου. Υπάρχουν ενδιαφέρουσες –αν και όχι πρωτόφαντες στα κόμικς– καινοτομίες όπως το να συστηθούν εικονογραφικά τα βασικά πρόσωπα πριν την έναρξη της αφήγησης. Εν είδει πορτρέτου απεικονίζονται (ακόμη και ο σκύλος ο Μάγκας), ενώ στο φόντο διακρίνεται ο χάρτης όπου διαδραματίστηκαν τα γεγονότα με επικέντρωση στη λίμνη των Γιαννιτσών. Ο χάρτης ως στοιχείο περικειμενικό υπάρχει κάποιες φορές στα βιβλία για παιδιά, ειδικότερα μάλιστα σε ιστορικές αφηγήσεις είναι άκρως βοηθητικός για τη σύνδεση των πληροφοριών με τον τόπο όπου έλαβαν χώρα τα γεγονότα.

Μια άλλη καινοτομία του σεναρίου, στην εισαγωγή και πριν ξεκινήσει η αναδίπλωση της πλοκής, είναι η μορφή της συγγραφέως, η οποία μάλιστα δεν φανερώνεται αλλά «ακούγεται» η φωνή της: η πρώτη εικόνα δείχνει ένα νεοκλασικό αρχοντικό με τη σημείωση «Κηφισιά, 1836», ενώ μια φωνή πίσω από το παράθυρο στην επόμενη εικόνα σχολιάζει «πολλές φορές η βροχή είναι ευεργετική για τις αναμνήσεις». Έτσι, με έναν έμμεσο, διακριτικό τρόπο, η συγγραφέας, στο σπίτι της στην Κηφισιά –όπως θα φανεί ξεκάθαρα στο τέλος πια–, συμμετέχει στην ακρόαση των αναμνήσεων κάποιου που έλαβε μέρος στον Μακεδονικό Αγώνα. Η προσθήκη του προσώπου της συγγραφέως –ως πλαστό, ούτως ή άλλως, στοιχείο αυτοαναφορικότητας– αποτελεί καθαρή επινόηση

---

⁴ Η Αναστασία Ζέζου στη διδακτορική της διατριβή εξετάζει διεξοδικά τη σχέση ή και την ταύτιση των δύο όρων, στο Ζέζου, 2015.

των δύο δημιουργών. Το βιβλίο της Δέλτα αρχίζει κατευθείαν με τα ίδια τα γεγονότα, ενώ εδώ με τη χρήση του φλας-μπακ πηγαίνουμε από το παρόν της λογοτεχνικής αφήγησης (1936) στο χρόνο των γεγονότων (1906).

Τόσο στην απεικόνιση του αρχοντικού όσο και παρακάτω, π.χ. στην αρχιτεκτονική του χώρου των μακεδονικών χωριών ή στην εικόνα με τις πλάβες-βάρκες της λίμνης ή στην κατασκευή των καλυβών μέσα στις οποίες ζούσαν οι Έλληνες καπετάνιοι με τα σώματά τους και οι Βούλγαροι κομιτατζήδες δημιουργούν ένα σκηνικό βγαλμένο από μια άλλη εποχή. Είναι προφανές ότι έχει προηγηθεί εκτεταμένη ιστορική έρευνα για να αποδοθούν οι ποικίλες λεπτομέρειες και να αποκατασταθεί ζωντανός και εικαστικός ο αλλοτινός χρόνος και χώρος.

Από την άλλη, ευρηματικό εικονογραφικό εγχείρημα αποτελεί η χρήση μιας μικροσκοπικής βουλγαρικής σημαίας μέσα στα μπαλόνια που αντιστοιχούν στους Βούλγαρους, δείχνοντας έτσι ότι η ομιλία τους γίνεται σε γλώσσα Βουλγαρική. Γενικότερα, η εντύπωση που προκαλείται ή επιδιώκεται να προκληθεί είναι ότι παράλληλα με την πλοκή υπάρχει μια γραφή-ντοκουμέντο, όπου η πειστικότητα του πληροφοριακού υλικού θέλει να εντείνει την ιστορική αντικειμενικότητα των αφηγουμένων γεγονότων. Μάλιστα, με την εικονογράφιση των καλυβών κατανοούμε μέσα στο δικό τους χώρο και με τις δικές τους δυσκολίες τη διαβίωση των κατοίκων στο έλος που, αντίστοιχα, στο βιβλίο της Δέλτα φαίνονται με μακρές περιγραφές. Άλλωστε θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το graphic novel λειτουργεί συμπληρωματικά στο βιβλίο και όχι αντιθετικά και σε συνδυασμό με μια επίσκεψη στο Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα στη Θεσσαλονίκη αποτελούν ένα άριστο τρίπτυχο για τη σε βάθος γνώση αυτής της ιστορικής περιόδου της Μακεδονίας.

Από καθαρά εικονογραφική πλευρά, έχει σημασία η συμβολική χρήση των χρωμάτων: πράσινο για το βάλτο, κόκκινο για τους σκοτωμούς ή την ενέδρα στον Τέλλο Άγρα, μπλε σκούρο για τη φουρτουνιασμένη θάλασσα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αποκαθίσταται η μη λεκτική περιγραφή καταστάσεων ή συναισθημάτων με τα χρώματα που αποδίδουν συναισθηματικές αποχρώσεις στις εικονιζόμενες σκηνές. Αλλά και η εξπρεσιονιστική απόδοση των προσώπων με κάποια υπερβολή στα χαρακτηριστικά τους επιτείνει την αίσθηση της τραγικότητας που αποπνέουν οι ήρωες. Σίγουρα δεν είναι ένα ανάγνωσμα που το παίρνει κανείς στα χέρια του για να περάσει την ώρα του: υπάρχει ένταση παντού και το περιβάλλον του βάλτου με την πνιγηρή του ατμόσφαιρα υποβάλλει ακόμη περισσότερο το αίσθημα της απειλής ή του κινδύνου.

Η ιστορία κλείνει και πάλι με τη συγγραφέα να συνομιλεί με τον άντρα που της αφηγείται τις αναμνήσεις του από τον Μακεδονικό Αγώνα. Η τελευταία εικόνα όπως άλλωστε και η πρώτη, στην αρχή της ιστορίας, εικονίζει το σπίτι της Κηφισιάς. Βέβαια, καθώς έχει περάσει η ώρα, το σπίτι περιβάλλεται από πιο σκοτεινό ουρανό σε αντίθεση με το φως της ημέρας της πρώτης εικόνας. Αυτό όμως που δημιουργεί ένα εφέ, που αποτελεί εύρημα του σεναριογράφου, είναι ότι στην τελευταία εικόνα και χωρίς να φαίνονται τα πρόσωπα, ακούμε τη φωνή της Δέλτα να λέει «αύριο, λοιπόν, Αποστόλη» απευθυνόμενη έτσι –όπως προκύπτει– στον ένα από τους δύο βασικούς ήρωες-παιδιά του μυθιστορήματος (ο άλλος ήταν ο Γιωβάν), μόνο που τώρα πια έχει γίνει ώριμος άντρας. Κατ' αυτόν τον τρόπο γίνεται η μίξη του πραγματικού προσώπου της συγγραφέως με τα πλασματικά πρόσωπα του βιβλίου της, σμικρύνοντας χωρίς άλλο την απόσταση ανάμεσα στην πραγματικότητα και την μυθοπλαστική κατασκευή.

Μέχρι στιγμής προσπάθησα να δείξω ότι η διαχρονικότητα του βιβλίου της Δέλτα συνδυάζεται με τον καλύτερο τρόπο με τη διασκευαστική εκδοχή που επιχείρησαν οι Πανταζής και Ράγκος. Αυτό αποτυπώνεται πρώτα απ' όλα στο εξώφυλλο. Οι δύο μισοκρυμμένες πίσω από τις καλαμιές αντρικές μορφές με έναν μοντέρνο τρόπο δημιουργούν μια ατμόσφαιρα μυστηρίου: όλα μπορούν να συμβούν σ' ένα βαλτώδες περιβάλλον -σαν να μας λένε- πολύ περισσότερο αφού τα μυστικά, το κρυμμένο, εν τέλει η περιπετειώδης και αστυνομική πλοκή υπονοούνται συνεχώς. Όμως η έννοια του κλασσικού, παρά τον εικαστικό εκμοντερνισμό της ιστορίας, δεν χάνεται. Η γραφή με χρυσά γράμματα του τίτλου του βιβλίου και του ονόματος της συγγραφέως πάνω σε κόκκινο φόντο παραπέμπει σε εκείνες τις παλαιότερες αγαπημένες σειρές παιδικών βιβλίων, όπως ήταν π.χ. τα βιβλία του Jules Verne από την Collection Hetzel και στην ελληνική τους εκδοχή από τις εκδόσεις Αστήρ.

Κλείνοντας, θα ήθελα να υποστηρίξω ότι τόσο οι αντιλήψεις για το τι σημαίνει παιδικό βιβλίο στις μέρες όσο και ο τρόπος που στήθηκε το συγκεκριμένο graphic novel ως αφήγημα για παιδιά συγκλίνουν σε ένα βασικό συμπέρασμα: ότι ο εννοούμενος αναγνώστης εντός αυτού δεν προσδιορίζεται ηλικιακά. Μπορεί να είναι παιδί μπορεί να είναι και ενήλικος. Η ποιότητα γραφής και εικόνας εμπεριέχει και τους δύο, έτσι που να λογίζεται όχι άδικα ότι πρόκειται για ένα crossover έργο, ένα έργο δια-γενεακό και δι-ηλικιακό. Όμως αυτό είναι η κλασσική λογοτεχνία: λογοτεχνία πέραν των ορίων της εποχής συγγραφής της και των ηλικιακών ορίων των αναγνωστών.

Βιβλιογραφία

- Barker, J. L. (2003). Naïve narrators and double narratives of racially motivated violence in the historical fiction of Christopher Paul Curtis. *Children's Literature*, 41, 172-203.
- Bricaud, H. (2015). En littérature, les classiques ont-ils toujours quelque chose à nous dire. Retrieved from <http://sophia-cholet.over-blog.com/2015/03/en-litterature-les-classiques-ont-ils-toujours-quelque-chose-a-nous-dire-par-hubert-bricaud.html>
- Connolly, P. T. (2003). Narrative tensions: Telling slavery, showing violence. In *The presence of the past in children's literature* (pp. 107-112). Westport, CT: Praeger.
- Delta, P. (2012). *Secrets of the swamp* (R. Bobick, Transl.). Portsmouth, NH: P. E. Randall.
- Ζέζου, Α. (2015). *Η Γραφιστική ιστορία (graphic novel): Ένα είδος για παιδιά;* (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, ΕΚΠΑ. Ανακτήθηκε από <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/35959#page/1/mode/1up>
- Hutscheon, L., & O'Flynn, S. (2013). *A theory of adaptation*. London & New York: Routledge.
- Jauss H. R. (1972). *Pour une esthétique de la réception*. Paris: Gallimard.
- Καλογήρου, Τ. (2000). Πρόλογος. Στο *Ξαναδιαβάζοντας τους Έλληνες κλασικούς* (Πρακτικά ημερίδας, 14 Οκτωβρίου 2000) (σσ. 13-16). Αθήνα: Παπαδόπουλος.

Πηγές από το Διαδίκτυο

<https://alivreouvert.net/2016/10/03/faut-il-continuer-a-lire-des-classiques/>

<http://laac-auvergnerhonealpes.org/wp-content/uploads/2017/11/Mise-au-point-th%C3%A9orique-sur-le-probl%C3%A8me-de-l.pdf>